

Дмитро КУЧЕНЬОВ,*orcid.org/0000-0003-0160-0123**провідний концертмейстер кафедри музичного мистецтва відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (Миколаїв, Україна) D.Kuchenev@gmail.com***Вадим ЛІВАК,***orcid.org/0000-0001-7510-8284**провідний концертмейстер кафедри хореографії відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв» (Миколаїв, Україна) livakvadim7@gmail.com*

БАЯН ТА ЙОГО МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ XX – XXI СТОЛІТЬ

У статті досліджено напрями розвитку виконавства на баяні в культурі XX – XXI ст. Зазначено, що значні технічні та виразні можливості сприяють його використанню як сольного, ансамблевого й оркестрового інструмента. Визначено, що традиційним є його використання в народних колективах – інструментальних та вокально-інструментальних. Зазначено новацію у сприйнятті баяна, адже в другій половині XX – на початку XXI ст. з'являються твори українських композиторів, призначені для баянного виконавства академічного й естрадно-джазового спрямування. Перспективним шляхом розвитку вітчизняного виконавства є включення до репертуару народних колективів естрадних хітів, а також використання баяна у творчій діяльності естрадно-джазовими гуртами.

Ключові слова: баян, народні інструменти, оркестр, ансамбль, естрада, українська культура.

Dmitry KUCHENOV,*orcid.org/0000-0003-0160-0123**Leading Concertmaster of the Department of Music Art, Separated Subdivision “Mykolayiv Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts” (Mykolaiv, Ukraine) D.Kuchenev@gmail.com***Vadim LIVAK,***orcid.org/0000-0001-7510-8284**Leading Concertmaster of the Department of Choreography, Separated Subdivision “Mykolayiv Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts” (Mykolaiv, Ukraine) livakvadim7@gmail.com*

BAYAN AND ITS PLACE IN THE UKRAINIAN MUSIC CULTURE OF XX – XXI CENTURY

Bayan is an instrument that is presented in the space of XX – XXI centuries in different directions of musical art. You can mark the use of a bayan as a solo instrument, a member of an ensemble or orchestra. In musical culture, the bayan is often used as an instrument that is associated with playing a material of folk origin. This is not surprising given the time when the instrument originated. Its occurrence dates back to the end of the XIX century, which takes place under the mottoes of the romantic worldview, in which particular attention is drawn to folklore, folk sources, which are perceived as a source of inspiration and material for the formation of national cultures. A number of authors note that the bayan for its not too long, compared with other tools of existence, was able to evolve significantly. It means both the interpretation of the instrument and its application in different directions of the musical space. It should be noted that the first performers who played on the accordion performed mainly processing folk songs. And quite often they created the processing themselves. Distribution of the instrument and interest to it by the performers and composers was due to a number of factors, including the technical capabilities of the instrument, the mobility of the bayan, the ability to play both the accompaniment and the melodic line, the ability to adapt the instrument to the specifics of folk music of different regions.

One of the most widespread collectives, where the presence of a bayan is compulsory – these are folk instrumental ensembles. In such ensembles can combine instruments of different types: wind, string-pinch, drums. The focus is on choosing different tools that will contrast each other and complement it. This is a string-bowl (violin, bass, double bass, lyre), string-pincers (cymbals, banduras), wind instruments (trumpeters), percussion instruments (drum, plates) and accordion. In such warehouses, the bayan is given the role of harmonious support, filling the invoice.

Modern domestic performance realizes a change in the interpretation of instruments. So in the 20th century, attempts are made to include the bayan in the pop and jazz sphere. Many Ukrainian composers are beginning to write music for the accordion, which can be attributed to the jazz-pop direction. So among many works, "Retro fantasy" ("Retro suite") stands out for the accordion solo of Ukrainian composer V. Podgorny. Also, many works for bayan and accordion jazz performances are written by Ukrainian composers V. Vlasov, A. Gaidenko, V. Zubitsky and A. Biloshitsky.

Another possible way of developing artistic art is that there is a transformation of the repertoire of folk instrumental groups to which it belongs. Many orchestras, ensembles, groups try to demonstrate their own versatility, and instruments that should not be associated with folk music alone. The collectives modify their repertoire based on pop music. At the same time, there is another direction in which the pop music groups turn to bayan (or accordion) in some author's songs. These aspects of the development of contemporary artistic art can be regarded as a promising direction, as the technical and expressive possibilities of the bayan are extremely broad.

Key words: bayan, folk instruments, orchestra, ensemble, pop music, Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Баян є інструментом, який представлений у просторі ХХ – ХХІ ст. у різних напрямках музичного мистецтва. Можна зазначити використання баяна як сольного інструмента, учасника ансамблю чи оркестру. Досить традиційною є апеляція до баяна як інструмента, що пов'язаний із народним мистецтвом. Проте є й інші форми інтерпретації баяна. Чималий спектр творчих «іпостасей» даного інструмента є свідченням його широких виконавських можливостей та здатності адаптуватися до змін у мистецькій практиці. Варто виділити особливості сприйняття баяна в музичній культурі й окреслити перспективні напрями його застосування.

Аналіз досліджень. У музикознавчій думці останніх років є низка робіт, в яких обґрунтовуються різні питання, пов'язані з баянним мистецтвом. Б. Кисляк (Кисляк, 2014) аналізує передумови виникнення творчості для баяна на межі ХІХ – ХХ ст. Місце баяна в народно-інструментальному жанрі України досліджується Л. Понікаровою (Понікарова, 2003). У праці П. Андрійчука (Андрійчук, 2017) висвітлюються аспекти застосування народних інструментів у сучасній українській музичній культурі. Ю. Дяченко (Дяченко, 2017) розкриває у своєму дисертаційному дослідженні естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст. Р. Нелюбов (Нелюбов, 2012) окреслює проблеми та перспективи колективного народно-інструментального музикування. У методологічному аспекті необхідно звернутися до робіт, в яких окреслюються загальні питання, пов'язані з виконавством та грою на народних інструментах. Даний зріз проблематики представлений у фундаментальній праці російського автора М. Імханицького (Імханицький, 2002) та в посібнику С. Роговської і В. Рутецького (Роговський, Рутецький, 2014).

Мета статті полягає в аналізі ролі та місця баяна в українській музичній культурі ХХ – ХХІ ст. Дана мета передбачає розкриття особливостей застосування інструмента в академічній і естрад-

ній музичній культурі та визначення перспектив його подальшого використання.

Виклад основного матеріалу. У музичній культурі баян доволі часто використовується як інструмент, який пов'язаний виконанням творів фольклорного походження. Це не дивно, зважаючи на час походження інструмента. Його виникнення припадає на кінець ХІХ ст., яке проходить під гаслами романтичного світогляду, за якого особлива увага приділяється фольклору, народним витокам, що сприймаються як джерело натхнення та матеріал для формування національних культур. «Музика для баяна є унікальною з історичного погляду. Як відомо, вона зародилася в надрах народно-побутового середовища, звідки походить інструмент, який орієнтований на доступні цінності широкого вжитку» (Кисляк, 2014: 118). У ті часи виникає низка новацій, які досить швидко поширюються. Різні попередники баяна не втрачають своєї актуальності після його винайдення, адже кожен з інструментів віднаходить застосування в музичній культурі. Тому не випадково, що вже у 80-х рр. ХІХ ст. створюють цілий оркестр гармоністів, який діяв до 1901 р. Отже, функціонування баяна в оркестровому контексті має історично зумовлене підґрунтя.

Деякі автори зауважують, що баян за своє не надто довге порівняно з іншими інструментами існування зміг значно еволюціонувати. Мається на увазі як трактовка інструмента, так і його застосування в різних напрямках музичного простору. «Досить несподіваним здається нинішнє стрімке досягнення баяном високої художності й виникнення оригінального інструментального жанру <...>, неймовірне перетворення невибагливого знаряддя музик у концертний інструмент» (Кисляк, 2014: 118). Варто зазначити, що перші виконавці, які грали на баяні, виконували переважно обробки народних пісень. Причому досить часто вони створювали обробки самі. «Жанр обробки для баяна створювали в основному самі виконавці, тому в них переважала демонстрація віртуозних здібностей в одноголосних варіаційних

пасажах, орнаментально-фігураційне варіювання мелодичної лінії, її виклад паралельними терціями, бурдонне звучання як в мелодії, так і в супроводі, метричні зміни, ладовий контраст тощо» (Понікарова, 2003: 91).

Поширення інструмента та цікавість до нього з боку виконавців і композиторів зумовлено низкою чинників, серед яких технічні можливості інструмента, мобільність баяна, здатність грати як акомпанемент, так і мелодичну лінію, можливість прилаштовувати інструмент до специфіки народної музики різних регіонів. «Важливими чинниками світового розповсюдження гармонік у ХІХ ст. стають:

1. Своєрідність звуку разом із можливістю самоаккомпанементу (за допомогою простих гармонічних функцій), особлива динамічна амплітуда.

2. Зручність використання, відносна простота початкового оволодіння інструментом (особливо системи акомпанементу), мобільність транспортування інструмента.

3. Пристосованість гармоніки до різних регіональних особливостей музики є головним чинником широкого розповсюдження гармонік» (Дяченко, 2017: 27–28).

На межі століть ставлення до баяна й інших гармонік було негативним, адже вважали, що вони могли витіснити різні форми багатоголосного музикування. Цю рису зазначав М. Імханицький: «Гармоніка спричинила витіснення розвинених форм багатоголосного, поліфонічного по своїй суті, колективного музикування – як вокального, так і інструментального» (Імханицький, 2002: 38). Проте таке ставлення до інструмента в минулому, адже можливі переваги є набагато більшими.

Одними з найбільш відомих колективів, де обов'язковою є наявність баяна, є народні інструментальні колективи. У таких ансамблях можуть об'єднуватися інструменти різного типу: духові, струнно-щипкові, ударні. Досить часто використовується змішаний склад інструментів, під час організації якого спираються на ансамбль «троїсти музики», тобто до їхнього складу мають входити скрипки, басолі (іноді цимбали) та бубон. Проте можливі варіанти монотембрових складів, коли йдеться про колективи баяністів чи бандуристів. «За радянських часів створився більш-менш повний інструментальний ансамбль, що складається зі скрипок, сопілок або інших дерев'яних духових інструментів, цимбалів або інших струнних чи язичкових інструментів, басолі або контрабаса та ударного (бубна, рідше барабана із двома тарілками або однією, в яку вибивають металевим прутиком). Крім цих колективів, основою яких стала троїста музика, почали виникати й одно-

рідні інструментальні ансамблі цимбалістів, бандуристів, сопілкарів, баяністів тощо» (Роговська, 2014: 22). Проте більш доцільним є вибір різних інструментів, які будуть контрастувати та водночас доповнювати один одного. Це струнно-смичкові (скрипки, басолі, контрабаси, ліри), струнно-щипкові (цимбали, бандури), духові (сопілки), ударні інструменти (барабан, тарілки) та баян. У таких складах баяну відводиться роль гармонічної підтримки, заповнення фактури. За наявності великої кількості інструментів, які можуть вести мелодичну лінію, баян не завжди може виходити на перший план. Проте це не означає відсутності потреби в його застосуванні. Він може виконувати функцію, пов'язану із заміною мідних духових інструментів, які зазвичай у таких оркестрах відсутні. Так, валторни та труби в оркестрі народних інструментів не застосовуються. «Баяни в оркестрі просто необхідні. Вони замінять мідні інструменти (труби, валторни, тромбони), хоча педальний тромбон у народних інструментальних ансамблях практикується. Можливо, і його слід ввести в оркестр українських народних інструментів. Потребу в ньому може довести лише виконавська практика. Баяни і педальний тромбон збагачують оркестрову палітру і розширюють технічні можливості оркестру» (Роговська, 2014: 23–24). Зауважимо, що баян у сучасному оркестрі народних інструментів може виконувати не лише роль одного з інструментів у загальному звучанні. Саме на баяні може гратись партитура твору, що буде поставати першим етапом на шляху розучування матеріалу виконавцями з диригентом.

У разі існування великих колективів можливе включення не одного баяна, а цілої групи, причому різноманітні модифікаційні версії сприятимуть значному розширенню виразних і технічних можливостей загального звучання. «Група баянів включає шість інструментів: ріссоло, перший, другий баян, баритон, бас, контрабас. Вона розширює технічні можливості оркестру як у високому, так і в низькому регістрах, використовується епізодично» (Нелюбов, 2012: 275). Окрім великих оркестрів, де наявно чимало інструментів, можливе функціонування малочисельних інструментальних груп, які стають частиною інших колективів. Так, баян, разом із деякими іншими інструментами, є частиною оркестрової підтримки хорів як академічних, так і аматорських. Окрім того, надзвичайно поширене використання баяна в інструментальній групі народних танцювальних колективів.

Сучасні вітчизняні виконавські реалії демонструють зміну трактування інструментів. Так

у ХХ ст. розпочинаються спроби включення баяна в естрадно-джазову сферу. Музикознавець Ю. Дяченко виокремлює п'ять стадій розвитку естрадного напрямку в розвитку баянного (акордеонного) мистецтва:

«1. Зародження (20-ті – 40-ві рр. ХХ ст.).

2. Становлення (50-ті – 80-ті рр. ХХ ст.).

3. Інтегруючий етап (80-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» (Дяченко, 2017: 45).

Чимало українських композиторів починають писати музику для баяна, яка може бути віднесена до джазово-естрадного напрямку. Так, серед багатьох творів виділяється «Ретро-фантазія» («Ретро-сюїта») для баяна соло українського композитора В. Подгорного, де переплітаються стильові ознаки вальсу-бостону, босса-нови, блюзу, танго, фокстроту. Твори для гармоніки російського автора Є. Дербенка «Гармоніст грає твіст» та «Гармоніст грає джаз» побудовані на жанрових ознаках твісту. Естрадний характер інших творів даного композитора зазначає Ю. Дяченко, який зауважує, що Є. Дербенко поєднує народні елементи з естрадою, причому естрадність варто розуміти в більш широкому значенні, куди можуть бути включені популярні танцювальні жанри як народні, так і подібні до вальсу, польки та ін. «Характерною ознакою композиторського стилю митця є своєрідний симбіоз народних інтонацій та сучасних ритмів, більш складного гармонічного плану, легкої естрадності (еволюційні підсистеми). Прикладами втілення широкої палітри стилістики є майже всі його твори, серед яких стилізація, обробка, джазінг, фантазія: «Пограємо джаз?», «Блюз», фантазія на тему М. Мусоргського «Богатирські ворота», «У пошуках Баха», «Лівенський ковбой», «Московські вікна», парфраз на тему пісні М. Богословського «Візник»» (Дяченко, 2017: 82). Так само багато творів для баянного й акордеонного виконання джазового спрямування написано українськими композиторами В. Власовим, А. Гайденком, В. Зубицьким і А. Білошицьким.

Отже, ідеться не лише про те, що створюється музичний матеріал джазового чи естрадного спрямування, який має виконуватися саме на баяні. Можливий інший шлях розвитку баянного мистецтва, який полягає в тому, що відбувається транс-

формація репертуару народних інструментальних колективів, до яких він входить. Чимало оркестрів, ансамблів, гуртів прагнуть продемонструвати і власну універсальність, й інструментів, які не повинні асоціюватися суто з народною музикою. П. Андрійчук окреслює два напрями розвитку мистецтва гри на баяні в естрадній музиці. Перший пов'язаний із тим, що такі колективи, як Національний академічний оркестр народних інструментів, модифікують свій репертуар, базуючи його на основі матеріалу поп-музики. Водночас є інший напрям, коли колективи естрадного спрямування, як-от гурт «ВВ», «Мандри», звертаються до баяна (чи акордеона) у деяких авторських піснях. «Зараз можна спостерігати видозміну в репертуарі таких колективів, які починають виконувати популярні твори, кавер-версії хітів. Інша лінія представлена естрадними рок- та поп-гуртами, які використовують народні інструменти як основний чи додатковий інструментарій у своїх власних композиціях. Також є ряд гуртів, учасники яких грають виключно на народних інструментах, проте основою репертуару є кавер-версії популярних композицій» (Андрійчук, 2017: 60). Дані аспекти розвитку сучасного баянного мистецтва можна розглядати як перспективний напрям, адже технічні та виразні можливості баяна надзвичайно широкі.

Висновки. Баян посів місце одного із провідних народних інструментів у культурі ХХ – ХХІ ст. Його значні технічні та виразні можливості сприяють тому, що він надзвичайно добре придатний як для сольного, так і для ансамблево-оркестрового виконавства. Досить традиційним є його застосування в народних колективах – інструментальних і вокально-інструментальних. Попри те, що тривалий час основою репертуару баяністів були фольклорні твори, у другій половині ХХ ст. відбувається його розширення. У цей час виникають твори українських композиторів, призначені для баянного виконавства, не лише академічного спрямування, але й естрадно-джазового напрямку. Перспективним шляхом розвитку вітчизняного виконавства є включення до репертуару народних колективів естрадних хітів, а також використання естрадно-джазовими гуртами баяна у творчій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук П. Використання народних інструментів у сучасній українській музичній культурі. Молодий вчений. 2017. № 7 (47). С. 59–62.
2. Дяченко Ю. Естрадно-джазовий напрям баянно-акордеонного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст.: композиторські та виконавські виміри: дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2017. 208 с.
3. Имханицкий М. История исполнительства на русских народных инструментах: учебн. пос. для муз. вузов. М.: Изд-во ВАМ им. Гнесиных, 2002. 351 с.

4. Кисляк Б. Передумови виникнення творчості для баяна (кінець XIX – середина XX ст.). Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 8. 2014. С. 117–121.
5. Нелюбов Р. Проблеми та перспективи колективного народно-інструментального музикування. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2012. Вип. 11. С. 273–277.
6. Поникарова Л. Баян в народно-інструментальному жанрі України: учебно-метод. пос. по курсу «Теорія і історія народно-інструментального исполнительства». Харків: Торнадо, 2003. 104 с.
7. Роговська С., Рутецький В. Оркестр народних інструментів: навчально-методичний посібник. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2014. 220 с.

REFERENCES

1. Andriichuk P. Vykorystannia narodnykh instrumentiv u suchasni ukrainskii muzychnii kulturi [The use of folk instruments in contemporary Ukrainian music culture]. Young Scientist, 2017. № 7 (47). Pp. 59–62 [in Ukrainian]
2. Diachenko Yu. Estradno-dzhazovi napriam baianno-akordeonnoho mystetstva XX – pochatku XXI stolit: kompozytorski ta vykonavski vymiry. Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03 “Muzychne mystetstvo” [Variety-jazz direction of accordion-accordion art of the XXth – beginning of the XXIth centuries: composer and performances], Kharkiv, 2017. 208 p. [in Ukrainian]
3. Imkhanitskiy M. Istoriya ispolnitelstva na russkikh narodnykh instrumentakh [The history of performing on Russian folk instruments]. M.: Izd-vo VAM im. Gnesinykh, 2002. 351 p. [in Ukrainian]
4. Kysliak B. Peredumovy vynykennia tvorchosti dlia baiana (kinets XIX – seredyna XX st.) [The prerequisites for creativity for the bayan (end of the XIX – the middle of the XX century)] Current issues in the humanities. Vyp. 8. 2014. Pp. 117–121. [in Ukrainian]
5. Neliubov R.M. Problemy ta perspektyvy kolektyvnoho narodno-instrumentalnoho muzykuvannia [Problems and perspectives of collective folk instrumental musicians] Pedagogical Education: Theory and Practice, 2012. Vyp. 11. Pp. 273–277. [in Ukrainian]
6. Ponikarova L. Bayan v narodno-instrumentalnom zhanre Ukrainy: ucheb. –metod. pos. (po kursu “Teoriya i istoriya narodno-instrumentalnoho ispolnitelstva”) [Bayan in the folk instrumental genre of Ukraine]. Kharkov: Tornado, 2003. 104 p. [in Russian]
7. Rohovska Ye., Rutetskiy V. Orkestr narodnykh instrumentiv: navchalno-metodychnyi posibnyk [Orchestra of folk instruments: educational manual]. Zhytomyr: Zhytomyr State University after I. Franka, 2014. 220 p. [in Ukrainian]

Статтю подано до редакції 24.04.2018 р.